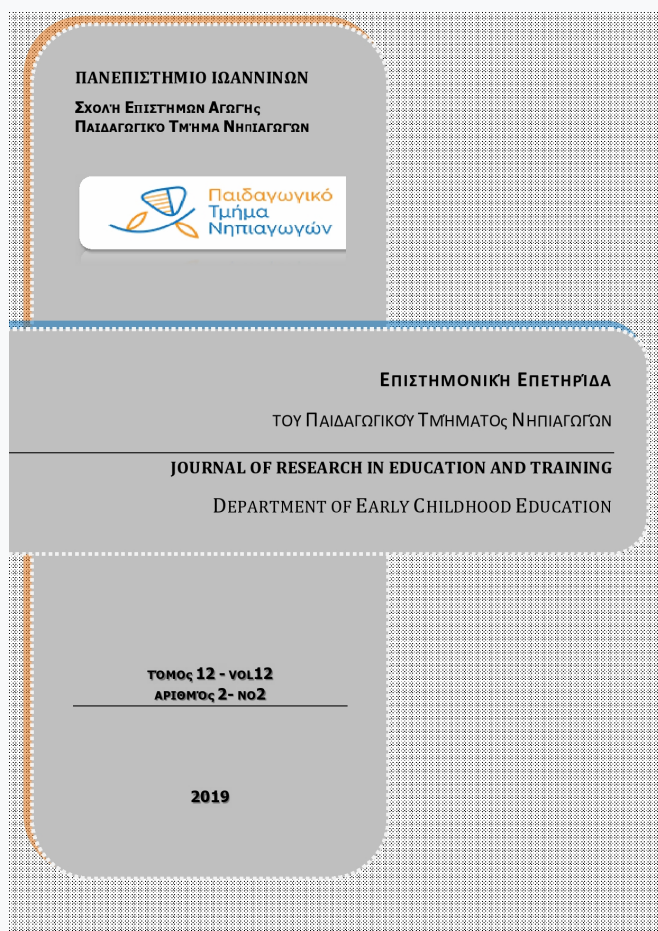

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 12, Αρ. 2 (2019)

Τα συνωνυμικά ζεύγη της Νέας Ελληνικής και η συστηματική αξιοποίησή τους για τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των μαθητών

Νικολέττα Τσιτσανούδη Μαλλίδη, Αντωνία Μήτση

doi: [10.12681/jret.19886](https://doi.org/10.12681/jret.19886)

Copyright © 2019, Νικολέττα Τσιτσανούδη Μαλλίδη, Αντωνία Μήτση

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιτσανούδη Μαλλίδη Ν., & Μήτση Α. (2019). Τα συνωνυμικά ζεύγη της Νέας Ελληνικής και η συστηματική αξιοποίησή τους για τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των μαθητών. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 12(2), 117–134. <https://doi.org/10.12681/jret.19886>

Τα συνωνυμικά ζεύγη της Νέας Ελληνικής και η συστηματική αξιοποίησή τους για τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των μαθητών

Νικολέττα Τσιτσανούδη Μαλλίδη & Αντωνία Μήτση

Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Περίληψη

Η νέα ελληνική γλώσσα εμφανίζει μια σειρά ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που οφείλονται τόσο στη μεγάλη ιστορική της διαδρομή όσο και σε μια σειρά κοινωνικών εξελίξεων και ειδικών συνθηκών που συνέβαλαν στη συντηρητική της φύση, γεγονός που είναι ιδιαίτερα εμφανές στον λεξιλογικό τομέα, όπου η συγχρονία συμπλέκεται οργανικά με μια σειρά στοιχείων διαχρονικής μορφής τα οποία μάλιστα είναι σε μεγάλο βαθμό λειτουργικά και παραγωγικά. Οι διαπιστώσεις αυτές, σύμφωνα άλλωστε και με τις απόψεις πολλών ειδικών, επιβάλλουν για τους μαθητές του δημοτικού σχολείου μια πρώτη επαφή με τη διαχρονία της γλώσσας σε λεξιλογικό επίπεδο, διαδικασία η οποία θα εντάσσεται στη συγχρονική εξέταση και λειτουργία της γλώσσας. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα μιας πειραματικής διδασκαλίας που έγινε σε μαθητές της Γ' Δημοτικού και είχε ως στόχο τη δημιουργική εκμετάλλευση συνωνυμικών ζευγών του τύπου λαϊκό-λόγιο.

Λέξεις-κλειδιά: επικοινωνιακή προσέγγιση, διδασκαλία λεξιλογίου, συνωνυμικά ζεύγη, γλωσσική ποικιλία, περίσταση επικοινωνίας

Pairs of synonymous words in Modern Greek and their systematic use to enrich the vocabulary of the students

Νικολέττα Τσιτσανούδη Μαλλίδη & Αντωνία Μήτση

Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Abstract

The modern Greek language displays a number of special characteristics due both to its long history and to a series of social developments and special circumstances that have contributed to its conservative nature, which is particularly evident in the vocabulary where synchrony is intertwined organically with a series of elements of diachrony that are to a great extent functional and productive. These findings impose for the elementary school pupils to get in touch with the diachronic side of the language as far as the vocabulary is concerned, while studying the synchronic function of the language. In the present study we present the results of an experimental teaching done to pupils of the 3rd Grade which aimed at the creative exploitation of the synonymous pairs.

Key-words: communicative approach, teaching vocabulary, synonymous pairs, linguistic variation, communication circumstance

Εισαγωγή

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της θεωρητικής γλωσσολογίας του 20ού αιώνα υπήρξε και η διάκριση ανάμεσα στη συγχρονία και τη διαχρονία. Πιο συγκεκριμένα, ο θεμελιωτής της σύγχρονης γλωσσολογικής σκέψης και εισηγητής της συγχρονικής γλωσσολογίας, ο F. De Saussure (1916), διατύπωσε πρώτος την άποψη ότι η γλώσσα αποτελεί ένα συγκροτημένο κοινωνικό φαινόμενο το οποίο, στον άξονα του χρόνου, μπορεί να γίνει αντιληπτό μέσα από δυο διαστάσεις ως εξής:

Πρώτον, να μελετηθεί και να περιγραφεί ως *συγχρονία*, δηλαδή ως σύνολο στοιχείων που συνυπάρχουν και λειτουργούν ταυτόχρονα σε δεδομένη χρονική περίοδο και δεύτερον, να εξετασθεί ως *διαχρονία*, δηλαδή ως σύστημα που εξελίσσεται στον χρόνο (με στόχο να διαπιστωθούν οι διαδοχικές μορφές τις οποίες έλαβε περνώντας από μια ιστορική περίοδο σε μια άλλη ή άλλες). Η διάκριση αυτή μάλιστα γίνεται από τον Saussure με απόλυτο τρόπο, αφού κατά την άποψή του η *συγχρονική* και η *διαχρονική γλωσσολογία* πρέπει να αντιμετωπίζονται ως σαφώς ξεχωριστοί κλάδοι, που είναι, όμως, δυνατό να συνεργάζονται και να συνθέτουν τα πορίσματά τους, στο πλαίσιο μιας παγχρονικής θεώρησης.

Από τις δυο λοιπόν αυτές δυνατές θεωρήσεις του γλωσσικού φαινομένου το προβάδισμα ανήκει κατά τον Saussure στη συγχρονία, γιατί η γλώσσα ως σύστημα λειτουργικό, ως δομή ή ως όργανο επικοινωνίας λειτουργεί πάντοτε συγχρονικά. Οι ομιλητές/χρήστες του γλωσσικού κώδικα τον αντιλαμβάνονται και τον χρησιμοποιούν αποκλειστικά από τη συγχρονική του πλευρά, ενώ η διαχρονία συνιστά μια όψη ή πλευρά του γλωσσικού φαινομένου που είναι άγνωστη στους ομιλητές και της οποίας συνείδηση και γνώση έχουν μόνο οι γλωσσολόγοι/ ερευνητές (Μήτσης 1995, 1999 & 2018. Crystal 1987. Robins 1989).

Η σύγχρονη αντίληψη για τη σχέση συγχρονίας –διαχρονίας

Η μεταγενέστερη επιστημονική αντίληψη και ειδικότερα, οι μετά τον Saussure γλωσσολόγοι, μεταξύ των οποίων και ορισμένοι μαθητές του, δεν αποδέχτηκαν την απόλυτη διάκριση μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας όπως εκείνος την είχε διατυπώσει, γιατί στο μεταξύ διαπιστώθηκε ότι μέσα σε κάθε συγχρονικό γλωσσικό

σύστημα επιζούν κατάλοιπα από παλαιότερες περιόδους ή φάσεις, όπως επίσης εμφανίζονται και νέα στοιχεία ή δομές που αποτελούν την αρχή μελλοντικών εξελίξεων. Σύμφωνα μάλιστα με τους εκπροσώπους της Λειτουργικής Σχολής της Πράγας, η συγχρονία και η διαχρονία συνιστούν βέβαια δυο διαστάσεις του γλωσσικού φαινομένου οι οποίες είναι απαραίτητο να διακρίνονται σε ερευνητικό επίπεδο, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλείονται αμοιβαία (Μήτσης 2004 & 2012. Μπαμπινιώτης 1994 & 1998^b). Υπό ορισμένες λοιπόν προϋποθέσεις, η διαχρονία μπορεί να συμπληρώνει και να διευκρινίζει τη συγχρονική διάσταση, η οποία, σε κάθε περίπτωση, παραμένει και πάλι πρωταρχική. Άλλωστε, οι διαχρονικές μεταβολές δεν είναι τυχαίες, όπως υποστήριζε ο Saussure, αλλά έχουν συστηματικό χαρακτήρα και αποβλέπουν σε συγκεκριμένο αποτέλεσμα, είναι δηλαδή σκόπιμες. Αυτό σημαίνει ότι, με το πέρασμα του καιρού, δεν μεταβάλλονται απλώς κάποια μεμονωμένα γλωσσικά στοιχεία με τυχαίο τρόπο, αλλά εξελίσσεται βάσει ειδικών κανόνων το ίδιο το σύστημα ως σύνολο με στόχο την αναδόμηση ορισμένων πλευρών του, την επίτευξη καλύτερης λειτουργικότητας και τη βελτίωση της συνολικής του ισορροπίας. Από την άλλη μεριά, όπως είναι φυσικό, κάθε γλωσσική μεταβολή δημιουργείται, εμφανίζεται και λειτουργεί στο πλαίσιο συγκεκριμένης κάθε φορά συγχρονίας. Επομένως, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την έννοια της εξέλιξης από αυτήν της συγχρονίας, αφού η συνύπαρξη παράλληλων δομών από διαφορετικές περιόδους ή γλωσσικών τύπων που συνυπάρχουν στο ίδιο σύστημα και συχνά βρίσκονται σε ανταγωνισμό, συνιστούν απόδειξη της παρουσίας διαχρονικών στοιχείων στον συγχρονικό κορμό της γλώσσας.

Θα λέγαμε λοιπόν ότι η κυρίαρχη σήμερα επιστημονική άποψη δέχεται, σχετικά με τη σχέση συγχρονίας-διαχρονίας, την *αρχή της συμπληρωματικότητας* των δυο διαστάσεων, δίνοντας όμως την έμφαση στη συγχρονική διάσταση η οποία σε κάθε περίπτωση, και ιδιαίτερα στον τομέα της γλωσσικής διδασκαλίας, διαθέτει ένα σαφέστατο προβάδισμα. Αναφερόμενοι στην αρχή της συμπληρωματικότητας, θα λέγαμε ότι αυτή είναι ιδιαίτερος εμφανής στην Ελληνική γλώσσα, προπάντων δε στον τομέα του λεξιλογίου, όπου οι ιδιαίτερες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες και συγκεκριμένα το *γλωσσικό ζήτημα* καθώς και τα λεγόμενα *επιστροφικά κινήματα* (αττικισμός, καθαρευουσιανισμός, νεοαττικισμός) διαμόρφωσαν, με τη διαδικασία του *εσωτερικού λεξιλογικού δανεισμού* από προγενέστερες περιόδους και τη

δημιουργία νέων λέξεων με βάση κάποιες παλαιότερες, μια στενή εξάρτηση του γλωσσικού παρόντος από το γλωσσικό παρελθόν. Με λίγα λόγια, η συχνή επιστροφή σε παλαιότερες γλωσσικές μορφές και η προσπάθεια ανάδειξής τους σε επίσημη γλώσσα δημιουργούσε μια πολύ στενή επαφή με το γλωσσικό παρελθόν και οδηγούσε στην επιβίωση μεγάλου αριθμού διαχρονικών στοιχείων στην εκάστοτε συγχρονική συγκρότηση και λειτουργία της κοινής γλώσσας (Browning 1969. Ιορδανίδου 2010. Mackridge 1990. Μπαμπινιώτης 1997 & 1998^β).

Η δημιουργική εκμετάλλευση των διαχρονικών στοιχείων της ελληνικής γλώσσας

Η Ελληνική γλώσσα ανήκει στην Ινδοευρωπαϊκή οικογένεια και είναι μια από τις παλαιότερες γλώσσες της Ευρώπης. Τα αρχαιότερα γραπτά μνημεία της ανάγονται στα μέσα της δεύτερης π.Χ. χιλιετίας και από τότε δεν έπαψε ποτέ να γράφεται και, βεβαίως, να ομιλείται. Σε αντίθεση δε με άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες (π.χ. τη Λατινική), δεν υπέστη με το πέρασμα του χρόνου ριζικές μεταβολές και, παρά τις μεγάλες ιστορικές περιπέτειες που γνώρισε, διατήρησε μια αξιοθαύμαστη ομοιογένεια και ενότητα. Επομένως, η σύγχρονη εκδοχή της Ελληνικής, που είναι γνωστή με τον όρο Κοινή Νεοελληνική, δεν αποτελεί ένα αποκομμένο και αυτόνομο σύστημα αλλά εντάσσεται ως οργανικό τμήμα στην αδιάλειπτη συνέχεια της μιας και μοναδικής Ελληνικής Γλώσσας (Μήτσης 1999 & 2012. Μπαμπινιώτης 1997 & 2018. Robinson 2002).

Όταν λοιπόν την εξετάσει κανείς με αυτό το πρίσμα, τότε μόνο θα μπορέσει να ερμηνεύσει τη συνύπαρξη στοιχείων από όλες τις ιστορικές της φάσεις, τη συντηρητικότητα αλλά, ταυτόχρονα, τον δυναμισμό, τη ζωτικότητα και την παραγωγική δύναμη που τη διακρίνει. Η λειτουργική παρουσία διαχρονικών στοιχείων μέσα στον συγχρονικό κορμό της Ελληνικής, που αναμφισβήτητα της προσδίδει ένα ιδιαίτερο ύφος και μια μοναδική φυσιογνωμία, δημιουργεί εντούτοις μια σειρά δυσχερειών και προβλημάτων, ιδιαίτερα στον τομέα της διδασκαλίας της ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας.

Αναφερόμενοι ειδικότερα στη ΝΓ διαπιστώνουμε ότι αυτή, όπως διαμορφώθηκε στις μέρες μας, αποτελεί δημιουργική σύνθεση δυο παραδόσεων ή ρευμάτων, που σχετίζονται άμεσα με τις γενικότερες κοινωνικές εξελίξεις και την πνευματική ιστορία του ελληνισμού: της *δημοτικής* (δηλαδή της λαϊκής γλώσσας που συνιστά τον κορμό ή τη βάση της Νεοελληνικής) και της *καθαρεύουσας* (λόγιας γλωσσικής μορφής που επέδρασε συμπληρωματικά σε όλα τα επίπεδά της και κυρίως στα λεγόμενα ανώτερα). Αυτή η διμορφία που χαρακτηρίζει τη Νεοελληνική, συνιστά μια δυσκολία τόσο για τους μικρούς μαθητές του δημοτικού σχολείου, όσο και για ορισμένους φυσικούς ομιλητές της ΝΕ, οι οποίοι δεν την έχουν κατακτήσει σε υψηλό βαθμό και με συστηματικό τρόπο. Η παράλληλη συνύπαρξη στοιχείων από τη λαϊκή και τη λόγια παράδοση παρά τις δυσκολίες της, συνιστά για τους ομιλητές της πλούτο εκφραστικών δυνατοτήτων και υφολογικών αποχρώσεων.

Αυτή λοιπόν η παράλληλη παρουσία και χρήση στοιχείων τόσο από τη λαϊκή όσο και από τη λόγια (ή αρχαιοελληνική) παράδοση αποτελεί για τη γλώσσα μας μια πρόσθετη παράμετρο στο φαινόμενο της γλωσσικής ποικιλίας. Αυτό σημαίνει ότι κατά τη διδασκαλία της Νεοελληνικής, πέρα από τις συνήθεις δυσκολίες που θέτει για όλες τις γλώσσες ο παράγοντας της γλωσσικής ποικιλίας, έχουμε επιπλέον να αντιμετωπίσουμε και το πρόβλημα των παράλληλων γλωσσικών στοιχείων (λαϊκών - λόγιων) που εμφανίζονται σε όλους σχεδόν τους τομείς της γλώσσας (όπως είναι η φωνητική, η μορφολογία, η σύνταξη κλπ.), κυρίως όμως στον τομέα του λεξιλογίου, ο οποίος αποτέλεσε και το αντικείμενο του διδακτικού μας πειραματισμού. Όπως είναι γνωστό, το λεξιλόγιο αποτελεί απαραίτητο μέσο για την εκμάθηση όχι μόνον της Ελληνικής, αλλά και οποιασδήποτε άλλης γλώσσας. Οι λέξεις αποτελούν τη βασική μονάδα του λόγου και ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου συνιστά βασική προϋπόθεση για τη σωστή κατοχή και χρήση του γλωσσικού κώδικα. Η Νεοελληνική γλώσσα, ως σύγχρονη εκδοχή της ευρύτερης Ελληνικής έχει το πλεονέκτημα ότι διαθέτει τεράστιο λεξιλογικό πλούτο (Ακαδημία Αθηνών 2014, ΑΠΘ-ΙΝΣ 1998, Μπαμπινιώτης 2002 & 2008). Η διδασκαλία όμως του λεξιλογίου εμφανίζει, όπως ήδη αναφέραμε, ιδιαίτερες δυσκολίες και προβλήματα που οφείλονται κατά κύριο λόγο στη λεξιλογική της διμορφία. Το κυριότερο ίσως χαρακτηριστικό του λεξιλογικού τομέα είναι ότι περιλαμβάνει πολυάριθμα συνωνυμικά ζεύγη λέξεων από

τις οποίες η μια έχει λαϊκή και η άλλη λόγια (ή αρχαία) προέλευση (Μήτσης 2012. Τομπαΐδης 1978& 1998), Π.χ.

<u>λόγια</u>	<u>λαϊκή</u>
άροτρο	αλέτρι
πτηνό	πουλί
λέμβος	βάρκα
αγρός	χωράφι
χάλυβας	ατσάλι
οδός	δρόμος
ορνιθώνας	κοτέτσι
χοίρος	γουρούνι
φωτίζω	φέγγω
άρτος	ψωμί
οικία	σπίτι
θύρα	πόρτα
ιερέας	παπάς
ίππος	άλογο
(ύδωρ)	νερό
Λίθος	πέτρα
βίος	ζωή
(ορώ)	βλέπω

(το) όρος	βουνό
δέρμα	τομάρι
οίνος	κρασί
ερυθρός	κόκκινος
οφθαλμός	μάτι
πυρ	φωτιά
σελήνη	φεγγάρι
θέρος	καλοκαίρι
άνθος	λουλούδι
ιχθύς	ψάρι κλπ.

Η πειραματική δοκιμή που επιχειρήσαμε είχε, σε σχέση με την αξιοποίηση των συνωνυμικών ζευγών, δύο στόχους: *πρώτον*, να αντιληφθούν οι μαθητές τις διαφορές σημασίας που εμφάνιζαν οι λέξεις του κάθε ζεύγους σε επίπεδο χρήσης, γιατί αλλιώς, η παρουσία δύο παράλληλων λέξεων, δεδομένου ότι απόλυτη και τέλεια συνωνυμία δεν υφίσταται στη γλώσσα, θα ήταν περιττή. Και *δεύτερον*, να συνειδητοποιήσουν τον υψηλό βαθμό παραγωγικότητας ορισμένων αρχαίων ή λόγιων λέξεων, πράγμα που θα μπορούσε να συμβάλει, σε επίπεδο παραδειγματικού άξονα, στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και γενικότερα στη βελτίωση της λεξιλογικής τους ικανότητας. Οι μαθητές αρχικά συνειδητοποίησαν την ύπαρξη των συνωνυμικών ζευγών στη γλώσσα μας μέσα από κατάλληλα παραδείγματα που τους δόθηκαν. Στη συνέχεια, για την επίτευξη του πρώτου στόχου, κλήθηκαν να εξετάσουν, αν οι παράλληλες λέξεις, που επίσης τους δόθηκαν μέσα σε προτάσεις, θα μπορούσαν, σε κάθε περίπτωση, να αντικαταστήσουν η μια την άλλη. Μετά από αρκετούς πειραματισμούς, σχόλια και πολλή συζήτηση, οι μαθητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι λέξεις που συναποτελούν ένα ζεύγος, μπορούν βέβαια να αντικαθιστούν σε μερικές περιπτώσεις η μια την άλλη, σε άλλες περιπτώσεις όμως δεν μπορούν και αυτή ακριβώς η διαφοροποίηση είναι που κάνει αναγκαία και την παρουσία τους στη

γλώσσα. Για την επίτευξη του δεύτερου στόχου, οι μαθητές κλήθηκαν να μελετήσουν σειρά παραδειγμάτων που περιείχαν λέξεις της ίδιας οικογένειας, δηλαδή ετυμολογικά, σημασιολογικά ζεύγη με λόγια ή αρχαία προέλευση. Η μελέτη των παραδειγμάτων, καθώς και η συζήτηση που επακολούθησε, οδήγησε τους μικρούς μαθητές στο συμπέρασμα ότι πολλές λέξεις μοιάζουν στη μορφή και στη σημασία, γιατί προέρχονται από μία παλαιότερη λέξη και στην περίπτωση αυτή δημιουργούν μια ομάδα που την αποκαλούμε *οικογένεια λέξεων*. Αυτό σημαίνει ότι γνωρίζοντας τη λόγια λέξη του ζεύγους, μπορούμε να καταλαβαίνουμε τη σημασία των λέξεων που σχετίζονται μαζί της ή παράγονται από αυτήν. Είναι βέβαια προφανές ότι η όλη διαδικασία του πειραματισμού προσαρμόστηκε στην ηλικία και στο επίπεδο των παιδιών, λαμβάνοντας τον χαρακτήρα παιχνιδιού, χωρίς τα χαρακτηριστικά μιας τυπικής διδασκαλίας. Ακολουθεί στη συνέχεια μια αδρομερής περιγραφή της διδακτικής δοκιμής που είχε διάρκεια δυο ωρών και έγινε στην Γ΄ Τάξη του 2^{ου} Δημοτικού σχολείου Νέας Ερυθραίας.

Περιγραφή μιας πειραματικής διδασκαλίας

Κατά την **πρώτη διδακτική ώρα** η διδάσκουσα, ξεκινώντας τη διδασκαλία, έκανε μια πολύ σύντομη εισαγωγή για τη μακραίωνη ιστορία και τη σημασία της Ελληνικής γλώσσας. Στη συνέχεια, έδωσε στην τάξη ορισμένα παραδείγματα για μελέτη, μεταξύ των οποίων και τα ακόλουθα:

- (1) *ο ιερέας ευλόγησε τους άρτους και τους μοίρασε στους πιστούς*
- (2) *πωλείται ερυθρός οίνος πρώτης ποιότητας*
- (3) *στις ανασκαφές βρέθηκε εργαλείο της εποχής του λίθου*
- (4) *μένουμε στην οδό Σολωμού, αριθμός 10*
- (5) *παρακολούθησαμε τον αγώνα από τη Θύρα 8*

Αφού τα μελέτησαν για λίγα λεπτά οι μαθητές, κλήθηκαν να απαντήσουν αν μέσα σ' αυτά υπάρχουν κάποιες λέξεις που τους φαίνονται σπάνιες ή δύσκολες, δηλαδή λέξεις που δεν συνηθίζουμε να τις χρησιμοποιούμε συχνά στην καθημερινή μας

επικοινωνία. Οι μαθητές μετά από συζήτηση κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι λέξεις: *ιερέας, άρτος, ερυθρός οίνος, λίθος, οδός, θύρα*. Στη συνέχεια, και πάντοτε με τη βοήθεια της διδάσκουσας, οι μαθητές οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για λέξεις που ανήκουν σε παλαιότερες εποχές, που τις χρησιμοποιούσαν δηλαδή οι Έλληνες σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους και οι οποίες συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται, έστω και σπανιότερα, ακόμη και σήμερα. Το πρώτο λοιπόν συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι μικροί μαθητές ήταν ότι οι λέξεις της γλώσσας μας δεν χάνονται με το πέρασμα του χρόνου αλλά συνεχίζουμε να τις λέμε ακόμα και σήμερα. Στη συνέχεια οι μαθητές ρωτήθηκαν αν μπορούν να βρουν κάποιες άλλες λέξεις που να έχουν την ίδια σημασία με τις παραπάνω αλλά να είναι πιο εύκολες και να λέγονται πιο συχνά από εκείνους που μιλάνε σήμερα τα Ελληνικά. Μετά από προβληματισμό και ανταλλαγή απόψεων, η τάξη κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι πιο συνηθισμένες λέξεις που αντιστοιχούν στις παραπάνω είναι οι εξής: *παπάς, ψωμί, κόκκινο κρασί, πέτρα, δρόμος, πόρτα, φεγγάρι*.

Ύστερα από αυτό κλήθηκαν να αντικαταστήσουν τις παλαιότερες λέξεις των παραδειγμάτων με τις πιο σύγχρονες που οι ίδιοι πρότειναν και να κρίνουν το αποτέλεσμα, δηλαδή να εκτιμήσουν αν οι παραπάνω προτάσεις, ύστερα από την αντικατάσταση των παλαιότερων λέξεων με τις νεότερες, λέγονται ή δεν λέγονται σήμερα. Κάνοντας την αντικατάσταση, διαπίστωσαν ότι για τα παραδείγματα 1, 2 και 3 δεν υπήρχε πρόβλημα. Δηλαδή, οι αντίστοιχες προτάσεις 1α, 1β και 1γ θα μπορούσαν να ειπωθούν σήμερα:

(1α) οπαπάς ευλόγησε τα ψωμιά και τα μοίρασε στους πιστούς

(2α) πωλείται κόκκινο κρασί πρώτης ποιότητας

(3α) στις ανασκαφές βρέθηκε εργαλείο της εποχής της πέτρας

Ωστόσο, παρά τη γενική διαπίστωση, κάποιοι μαθητές εξέφρασαν και μια μικρή αμφιβολία για το αν μπορούμε τους *άρτους* της εκκλησίας να τους λέμε *ψωμιά* ή αν μπορούμε την *εποχή του λίθου* να τη λέμε *εποχή της πέτρας*. Οι αμφιβολίες και οι προβληματισμοί των μαθητών έγιναν πιο έντονοι από το παράδειγμα 4 και μετά, αφού καθεμιά από τις προτάσεις αυτές παρουσίαζε και ένα ιδιαίτερο πρόβλημα στη χρήση της. Για παράδειγμα, η πρόταση 4β που έλαβε τη μορφή:

μένουμε στο δρόμο Σολωμού, αριθμός 10

δεν μπορούσε, κατά τη γνώμη τους, να είναι σωστή, γιατί, όπως παρατήρησε ένας μαθητής, *μένω στο δρόμο*, σημαίνει ότι δεν έχω σπίτι. Μετά από συζήτηση κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι με τη λέξη *οδός μάλλον* εννοούμε κάποιο φαρδύ δρόμο (π.χ. *εθνική οδός*) ή κάποιο δρόμο που βρίσκεται σε πόλη και έχει στο πλάι του πολλά σπίτια. Κάποιος άλλος έκανε την παρατήρηση ότι η λέξη *δρόμος* σημαίνει και το τρέξιμο (π.χ. *δρόμος 100 μέτρων*), ενώ η λέξη *οδός* όχι. Τέλος, η επόμενη πρόταση, η 5α, που πήρε τη μορφή

παρακολουθήσαμε τον αγώνα από την πόρτα 8

θεώρησαν ότι δεν είναι σωστή και δεν μπορεί να ειπωθεί, γιατί στην περίπτωση αυτή η λέξη *θύρα* δεν σημαίνει την εξωτερική πόρτα του σταδίου αλλά την εξέδρα που κάθονται οι θεατές. Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε η τάξη ήταν ότι οι παλαιότερες λέξεις που χρησιμοποιούνται σήμερα είναι απαραίτητες γιατί «*δίνουν στις προτάσεις κάποια νοήματα*» που δε μπορούν να δώσουν οι πιο νέες, δηλαδή οι συνηθισμένες λέξεις. Τελειώνοντας, η διδάσκουσα χώρισε την τάξη σε 4 ομάδες και έδωσε στην κάθε ομάδα από ένα μικρό απόσπασμα κειμένου και ζήτησε από τους μαθητές να εντοπίσουν μέσα σ' αυτό τις λέξεις εκείνες που κατά τη γνώμη τους είναι παλιές και, ταυτόχρονα, να βρουν τις αντίστοιχες νεότερες με τις οποίες έπρεπε τις αντικαταστήσουν και να κάνουν τις σχετικές παρατηρήσεις.

Κατά τη **δεύτερη διδακτική ώρα**, ένας μαθητής από κάθε ομάδα παρουσίασε τα ζεύγη λέξεων όπως τους είχαν ζητηθεί καθώς και τη λειτουργία τους μέσα στις προτάσεις. Κατόπιν ακολούθησε σύντομη συζήτηση στην τάξη για την παρουσία, τη χρήση και την προσφορά των παλαιών λέξεων στη σύγχρονη γλώσσα. Στη συνέχεια, η διδάσκουσα, ενημέρωσε τους μαθητές ότι θα εξετάσουν και ένα άλλο χαρακτηριστικό των παλαιότερων λέξεων το οποίο θα τους βοηθά όχι μόνο να μαθαίνουν πολλές νέες λέξεις αλλά και να καταλαβαίνουν πολύ πιο εύκολα τη σημασία τους. Για να ξεκινήσουν τη σχετική δραστηριότητα, έδωσε για μελέτη στην τάξη μια άλλη σειρά παραδειγμάτων, μεταξύ των οποίων και τα ακόλουθα:

(1) το ναυτικό των Βυζαντινών είχε ως κύριο όπλο το *υγρό πυρ*

(2) ο γείτονάς μας έκανε χτες ασφάλεια *πυρός*

(3) ο Γιάννης είναι *ιχθύς*, γεννήθηκε στις 10 Μαρτίου

(4) ο κ. Κώστας κάνει *εκτροφή ιχθύων*

(5) το αυτοκίνητό μας έχει 10 *φορολογήσιμους ίππους*

(6) ο Οδυσσέας *κρύφτηκε μαζί με τους συντρόφους του στον δούρειο ίππο*

Αφού οι μαθητές μελέτησαν τα παραδείγματα, η διδάσκουσα τους ζήτησε και πάλι να εντοπίσουν, σε κάθε ζεύγος προτάσεων, αυτή που θεωρούν ότι είναι η πιο παλιά λέξη. Ύστερα από σύντομη ανταλλαγή απόψεων, οι μαθητές κατέληξαν ότι οι τρεις παλαιότερες λέξεις που υπάρχουν στα παραπάνω παραδείγματα είναι: *πυρ*, *ιχθύς* και *ίππος*. Στη συνέχεια κλήθηκαν, όπως είχε γίνει και κατά την προηγούμενη διδακτική ώρα, να βρουν τις αντίστοιχες λέξεις που συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε σήμερα και αυτές, κατά τη γνώμη των μαθητών, ήταν: *φωτιά*, *ψάρι* και *άλογο*. Στο ερώτημα της διδάσκουσας, αν οι παλαιότερες λέξεις που εντόπισαν στα παραπάνω παραδείγματα χρησιμοποιούνται αρκετά ή αν χρησιμοποιούνται πολύ λίγο στον σύγχρονο καθημερινό λόγο, η απάντηση των μαθητών ήταν ότι χρησιμοποιούνται από ελάχιστα μέχρι λίγο. Κατόπιν, η διδάσκουσα έδωσε στους μαθητές μια άλλη σειρά αντίστοιχων προτάσεων για μελέτη, μεταξύ των οποίων και οι παρακάτω:

(1α) Χτες, ξέσπασε *πυρκαγιά* στο δάσος, αλλά την έσβησε αμέσως η *Πυροσβεστική*

(2α) στη χτεσινή γιορτή, ο ουρανός έλαμψε από τα *πυροτεχνήματα*

(3α) ο Γιάννης είναι *ιχθυολόγος*

(4α) ο κ. Κώστας έχει *ιχθυοπωλείο*

(5α) ο κ. Νίκος είναι πρωταθλητής της *ιππασίας*

(6α) ο *ιπποπόταμος* είναι ένα μεγάλο ζώο που ζει στους ποταμούς

Αφού μελέτησαν οι μαθητές τα παραδείγματα αυτά, κλήθηκαν να βρουν, αν υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα στις λέξεις των παραδειγμάτων της δεύτερης ώρας 1-6 που οι ίδιοι επισήμαναν και σε κάποιες λέξεις των παραδειγμάτων 1α -6α. Ύστερα από συζήτηση, οι μαθητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι λέξεις *πυρκαγιά*,

Πυροσβεστική και πυροτεχνήματα όχι μόνο μοιάζουν αλλά και φαίνεται να έχουν φτιαχτεί (όπως είπαν) από τη λέξη *πυρ*, το ίδιο και οι λέξεις *ιχθυολόγος* και *ιχθυοπωλείο*, που φαίνεται να προήλθαν από τη λέξη *ιχθύς*, ενώ οι λέξεις *ιππασία* και *ιπποπόταμος* από τη λέξη *ίππος*. Η διδάσκουσα ζήτησε στο σημείο αυτό από τους μαθητές, αν μπορούν, να βρουν και άλλες λέξεις που να έχουν φτιαχτεί από τις παραπάνω και πράγματι αυτοί βρήκαν αρκετές, όπως π.χ. *πυροβολώ*, *πυροσβέστης*, *πυρομαχικά*, *ιχθυοπώλης*, *ιχθυέλαιο*, *ιχθυόσκαλα*, *ιππέας*, *ιππόδρομος*, *ιππικός όμιλος* κλπ. Ταυτόχρονα όμως, ύστερα από σχετικό ερώτημα που τους τέθηκε, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι νεότερες λέξεις, δηλαδή οι λέξεις που δεν ανήκουν στη λόγια ποικιλία, δεν είναι τόσο παραγωγικές όσο οι παλαιότερες και μάλιστα η διατύπωσή τους ήταν ότι δεν μπορούν να φτιαχτούν τόσο πολλές λέξεις μ' αυτές, όσο με τις πιο παλιές. Τέλος, αφού τους δόθηκαν και μερικά ακόμη ζεύγη λόγιων και λαϊκών λέξεων για να κάνουν σχετικές παρατηρήσεις, όπως π.χ. *ύδωρ* (θέματα: υδρ-,υδατ-)-*νερό*, *αγρός-χωράφι*, *βίος-ζωή*, *οφθαλμός-μάτι*, *ορώ* (που δεν χρησιμοποιείται πλέον αυτούσιο στη ΝΕ)-*βλέπω* κλπ, οι μικροί μαθητές κατέληξαν στα ακόλουθες γενικές διαπιστώσεις:

- (1) Ότι η γλώσσα μας έχει πολλά ζευγάρια λέξεων με ίδια σημασία από τα οποία η μια είναι πολύ παλιά και η άλλη είναι πιο νέα.
- (2) Η νέα λέξη είναι η πιο συνηθισμένη στην ομιλία, ενώ η παλαιότερη χρησιμοποιείται πολύ λιγότερο από τους ομιλητές.
- (3) Αν και η νέα λέξη χρησιμοποιείται πολύ στον λόγο, δεν δημιουργούνται από αυτήν πολλές καινούργιες λέξεις (παράγωγες ή σύνθετες).
- (4) Αντίθετα όμως με τις νέες, οι παλιότερες λέξεις έχουν τη δύναμη να φτιάχνουν πολλές άλλες λέξεις οι οποίες χρησιμοποιούνται πολύ στην καθημερινή ομιλία.
- (5) Το γνώρισμα αυτό της γλώσσας, μας βοηθάει στο να βάζουμε όλες μαζί τις νέες λέξεις που συγγενεύουν με μια παλιότερη, δηλαδή να φτιάχνουμε μια οικογένεια λέξεων και έτσι να τις αναγνωρίζουμε πιο εύκολα και να καταλαβαίνουμε καλύτερα τη σημασία τους.

Γενικό συμπέρασμα

Το φαινόμενο που επιχειρήσαμε να ερευνήσουμε, δηλαδή η αποτελεσματική διδασκαλία της διάκρισης λόγιου –λαϊκού σε μικρούς μαθητές του δημοτικού σχολείου, αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ο κλάδος της διδακτικής της γλώσσας σχετικά με τους μαθητές για τους οποίους η ΝΕ αποτελεί πρώτη γλώσσα και ακόμη περισσότερο για εκείνους που τη διδάσκονται ως δεύτερη ή ξένη. Αυτό όμως που προέκυψε από τον παραπάνω πειραματισμό δείχνει ότι οι μαθητές που είναι φυσικοί ομιλητές της Ελληνικής, διαθέτουν ανεπτυγμένο γλωσσικό αίσθημα και το γεγονός αυτό τους επιτρέπει να αντιλαμβάνονται, με κάποια σχετική ευκολία, τη διάκριση λαϊκό-λόγιο. Επομένως, αυτό που χρειάζεται να γίνει στον τομέα της γλωσσικής διδασκαλίας είναι κατ' αρχάς η εξασφάλιση ορισμένων θεωρητικών και πρακτικών προϋποθέσεων και κατόπιν η αναζήτηση ειδικών τρόπων και τεχνικών διδασκαλίας οι οποίες θα μας επιτρέψουν να αξιοποιήσουμε συστηματικά και να διδάξουμε αποτελεσματικά το συγκεκριμένο φαινόμενο. Αυτές οι προϋποθέσεις και οι τεχνικές διδασκαλίας είναι σε γενικές γραμμές οι ακόλουθες (Μήτσης 1999 & 2004. ΥΠΕΠΘ-ΠΙ 1991) :

(1) Η συστηματική μελέτη του φαινομένου της γλωσσικής ποικιλίας και ιδιαίτερα της διάκρισης λαϊκό-λόγιο. Από τη στιγμή που διαπιστώνουμε ότι η διαχρονία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συγχρονική λειτουργία της γλώσσας μας, είναι αναγκαίο να μελετηθούν εξαντλητικά όλες τις πτυχές και οι διαστάσεις της συγκεκριμένης διάκρισης.

(2) Ο εμπλουτισμός των εγχειριδίων γλωσσικής διδασκαλίας με κείμενα, παραδείγματα και δραστηριότητες που να καθιστούν εμφανές το φαινόμενο της γλωσσικής ποικιλίας και να διευκρινίζουν τόσο την παρουσία, όσο και τη λειτουργία των λόγιων στοιχείων.

(3) Η συμπλήρωση των σχολικών βιβλίων και ιδιαίτερα των βοηθητικών (γραμματικής και λεξικού) με μια σειρά νέων δεδομένων που θα περιγράφουν με πληρότητα και θα αποτυπώνουν επαρκώς τη διάκριση λόγιο-λαϊκό η οποία, πέρα από τα υπόλοιπα, θα ενισχύσει και την ορθογραφική ικανότητα των

μαθητών (Μήτσης 2012 & 2018. Χαραλαμπίκης 2001, Χατζησαββίδης 2015).

(4) Κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που διδάσκουν το γλωσσικό μάθημα σε ζητήματα διαχρονίας της Ελληνικής γλώσσας καθώς και στην αποτελεσματική διδακτική αντιμετώπιση του σημαντικού αυτού φαινομένου.

(5) Η παρουσίαση των λόγιων στοιχείων πρέπει να γίνεται πάντοτε μέσα από τη χρήση και ταυτόχρονα να εντοπίζονται τόσο η περίσταση επικοινωνίας, όσο επίσης και το είδος του λόγου στο πλαίσιο του οποίου χρησιμοποιούνται τα στοιχεία αυτά.

(6) Συστηματικός σχεδιασμός της διδασκαλίας, σύμφωνα με τον οποίο η έμφαση θα πρέπει να δίδεται κατά τα αρχικά στάδια εκμάθησης στο επίπεδο του απλού/καθημερινού/λαϊκού λεξιλογίου, στο οποίο θα ενσωματώνονται σταδιακά και σύμφωνα με την πρόοδο των μαθητών αντίστοιχα στοιχεία από το λόγιο επίπεδό του.

(7) Να επιχειρείται, όπου αυτό είναι δυνατόν, παραλληλισμός των λόγιων με το αντίστοιχα λαϊκά στοιχεία και να επισημαίνονται οι διαφορές λειτουργίας και χρήσης μεταξύ των δυο ειδών.

(8) Τέλος, οι μαθητές, μέσα από το γλωσσικό μάθημα, πρέπει να αντιληφθούν τον δυναμισμό και την παραγωγική ικανότητα της γλώσσας η οποία διατηρεί στον κορμό της μια σειρά αρχαίων και λόγιων λέξεων με διπλό στόχο: από τη μια μεριά να είναι σε θέση να αποδίδει ειδικά νοήματα και σημασιολογικές αποχρώσεις που της είναι αναγκαίες και από την άλλη να τις εκμεταλλεύεται για να δημιουργεί, μέσω των μηχανισμών της παραγωγής και της σύνθεσης, νέες λέξεις με τις οποίες και θα καλύπτει τις όλο και αυξανόμενες επικοινωνιακές ανάγκες της.

Κλείνοντας, επισημαίνουμε ότι ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη μορφή της ΝΓ καθιστούν σήμερα απαραίτητη και μια στοιχειώδη διαχρονική προσέγγιση του λεξιλογίου, η οποία θα προχωρεί παράλληλα προς τη συγχρονική (στην οποία θα πέφτει το κύριο βάρος) και θα τη συμπληρώνει. Πιο

συγκεκριμένα, είναι αναγκαίο να γίνονται κατά τη διάρκεια του μαθήματος ορισμένες αναφορές σε οικογένειες λέξεων και σε παραγωγικές λεξιλογικές ρίζες της Ελληνικής γλώσσας, ώστε ο μαθητής να πλουτίζει, να οργανώνει, να συστηματοποιεί και να μαθαίνει ταχύτερα και αποτελεσματικότερα το διδασκόμενο λεξιλόγιο. Η ετυμολογική σύνδεση μιας σειράς λέξεων και η ομαδοποίησή τους σύμφωνα με μια κοινή λεξιλογική ρίζα, θα του δημιουργήσει, σε επίπεδο νοητικού λεξιλογίου, όλες τις απαιτούμενες συνδέσεις και θα συμβάλει στη δημιουργία αντίστοιχων ετυμολογικών πεδίων τα οποία θα κάνουν πιο οικονομική τόσο την εκμάθηση, όσο και την περαιτέρω διεύρυνση του λεξιλογίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ακαδημία Αθηνών (2014). *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*. Σύνταξη-Επιμέλεια: Χριστόφορος Χαραλαμπάκης. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- ΑΠΘ - ΙΝΣ. (1998). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ - ΙΝΣ (Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη).
- Browning R. (1969). *Medieval and modern Greek*. London: Hutchinson. Μετάφραση από τα Αγγλικά Δ. Σωτηρόπουλος. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Crystal, D. (1987). *The Cambridge encyclopedia of language*, Cambridge: CUP.
- Ιορδανίδου, Α. (2010). *Λεξικό λόγιων εκφράσεων της σύγχρονης Ελληνικής*, Αθήνα: Πατάκης.
- Κατσιμαλή, Γ. (1997). Η δομή της Ελληνικής Γλώσσας. Στο: ΕΛΛΑΣ, τόμος Α', Αθήνα: Πάπυρος, σ.σ. 47-58.
- Μήτσης, Ν. (1995). *Η διδασκαλία της γραμματικής στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μήτσης, Ν. (2004). *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μήτσης Ν. (2012). *Το λεξιλόγιο. Θεωρητική προσέγγιση και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μήτσης Ν. (2018). *Η αξιοποίηση της γλωσσικής διαχρονίας για αποτελεσματικότερη διδασκαλία του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας*. Περιοδ. Το Ελληνικό Βλέμμα- Revista de Estudos Helênicos da UERJ, No 4. RJ: 2018.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1994). *Ελληνική Γλώσσα. Παρελθόν, παρόν, μέλλον*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1997). *Η ιδιαιτερότητα της Ελληνικής Γλώσσας-Γενική επισκόπηση*, Στο: ΕΛΛΑΣ, τόμος Α', Αθήνα: Πάπυρος, σ.σ. 15-24.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998^α). *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998^β). *Θεωρητική Γλωσσολογία - Εισαγωγή στη σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

- Μπαμπινιώτης, Γ. (2008). *Ορθογραφικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2018). *Το Ελληνικό Αλφάβητο*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας ΙΚΕ
- Mackridge, P. (1990). *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Μετάφραση από τα Αγγλικά Κ. Ν. Πετρόπουλος. Αθήνα: Πατάκης.
- Mitsis, N. (1999). *Diachrony as a means of more effective teaching of the vocabulary of Greek as a second (or foreign) language*. Europe Plurilingue, Ed. Université Paris 8, pp. 227-235.
- Παπαναστασίου Γ. (2008). *Νεοελληνική ορθογραφία-Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ - ΙΝΣ.
- Robins R. H. (1989). *Σύντομη ιστορία της γλωσσολογίας*. Μετάφραση: Αθ. Μουδοπούλου. Αθήνα: Νεφέλη.
- Robinson A. (2002). *The man who deciphered Linear B. The story of Michael Ventris*. London: Thames & Hudson Ltd. Ελληνική μετάφραση (2004) από Ι.Ν. Αρβανίτη «Ο άνθρωπος που αποκρυπτογράφησε τη γραμμική Β. Η ιστορία του Μάικλ Βέντρις». Αθήνα: Πατάκης.
- Saussure, F. de (1916). *Cours de linguistique générale*, Paris: Ανατύπωση του 1981 από τις εκδ. Payot (Επιμ. Tulio De Mauro).
- Τομπαΐδης, Δ. (1978). *Τα συνωνυμικά ζεύγη λόγιων και λαϊκών λέξεων της Κοινής Νεοελληνικής*, Αθήνα.
- Τομπαΐδης, Δ. (1998). *Λεξιλογικά της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα: Επικαιρότητα.
- ΥΠΕΠΘ-ΠΙ (1991). Οδηγίες για τη διδασκαλία της γραμματικής στις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Χατζησαββίδης Σ. (2015). *Η ορθογραφία στην ελληνική εκπαίδευση*. Στον τόμο: «Γλωσσική Παιδεία - 35 Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή Ναπολέοντα Μήτση», σελ. 274-284. Αθήνα: Gutenberg. (Επιμέλεια Γ. Ανδρουλάκης).
- Χαραλαμπίδης Χριστόφ. (2001). Ορθογραφικά Προβλήματα της Νεοελληνικής. *MENTOPAS*, ειδικό τεύχος «Η Ελληνική Γλώσσα στον 21ο αιώνα». Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 185-202.